

OLIY TA'LIM MUHITI BILAN TALABALARNING TURLI BOSQICHLARIDA ASOSLANGAN KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Tursunov Khamdam xxx

Andijon davlat texnika instituti

ORCID: 0008-0002-3456-7890

Tel:+99897963-65-50

Annotatsiya: Ushbu maqolada "ta'lim muhiti" tushunchasi qisqacha tahlil qilinadi va ta'lim muhitining talabalarga ta'sirini ularning qadriyat-semantik o'zaro ta'siri prizmasidan, ayniqsa oliy ta'lim muassasalari haqida gap ketganda asoslash zarurligi ta'kidlanadi. Muallif boshqa turdagi kompetensiyalarni rivojlantirish uchun asos sifatida talabalarda qadriyat-semantik kompetensiyalarni rivojlantirish orqali universitet ta'lim muhitini qadriyat-semantik modifikatsiya qilish imkoniyatini o'rganadi, shuningdek, qadriyat-semantik kompetensiyalarning to'rt komponentli tarkibining mazmunli ta'rifini beradi. Talabalarning oliy ta'lim muhiti bilan o'zaro ta'sirining uch bosqichi tavsiflangan: talabalarning universitet ta'lim muhitiga singib ketish bosqichi, talabalarning ta'lim muhiti imkoniyatlaridan foydalanish bosqichi va talabalarning universitet ta'lim muhitini faol boyitish bosqichi. Talabalarning qadriyatga asoslangan kompetensiyalarni egallashining tegishli darajalari (chegara, asosiy, ilg'or) mazmuni ochib beriladi va universitet ta'lim muhitida talabalarning u bilan o'zaro ta'sirining turli darajalarida ushbu turdagi kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy vositalari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim muhiti, qiymatga asoslangan kompetensiyalar, ta'lim muhitining qiymatga asoslangan modifikatsiyasi, talabalarning ta'lim muhiti bilan o'zaro ta'siri bosqichlari, qiymatga asoslangan kompetensiyalarni rivojlantirish vositalari.

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCES BASED ON THE HIGHER EDUCATION ENVIRONMENT AT VARIOUS STAGES

Tursunov Khamdam xxx

Andijan State Technical Institute

ORCID: 0008-0002-3456-7890

Tel:+99897963-65-50

Abstract: This article briefly analyzes the concept of "educational environment" and emphasizes the need to justify the impact of the educational environment on students from the perspective of their value-semantic interaction, especially when it comes to higher education institutions. The author explores the possibility of value-semantic modification of the university educational environment through the development of value-semantic competencies in students as a basis for the development of other types of competencies, and also gives a

meaningful definition of the four-component structure of value-semantic competencies. Three stages of students' interaction with the higher educational environment are described: the stage of students' absorption into the university educational environment, the stage of students' use of the opportunities of the educational environment, and the stage of students' active enrichment of the university educational environment. The content of the corresponding levels of students' acquisition of value-based competencies (borderline, basic, advanced) is revealed, and the main means of developing these types of competencies at different levels of students' interaction with it in the university educational environment are described.

Keywords: *higher education environment, value-based competencies, value-based modification of the educational environment, stages of students' interaction with the educational environment, means of developing value-based competencies.*

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ОКРУГА НА РАЗЛИЧНЫХ ЭТАПАХ

Турсунов Хамдам xxx

Андижанский государственный технический институт

ORCID: 0008-0002-3456-7890

Тел.: +99897963-65-50

Аннотация: *В данной статье кратко анализируется концепция «образовательной среды» и подчеркивается необходимость обоснования влияния образовательной среды на студентов с точки зрения их ценностно-семантического взаимодействия, особенно в контексте высших учебных заведений. Автор исследует возможность ценностно-семантической модификации университетской образовательной среды посредством развития ценностно-семантических компетенций у студентов как основы для развития других типов компетенций, а также дает содержательное определение четырехкомпонентной структуры ценностно-семантических компетенций. Описаны три этапа взаимодействия студентов с высшим образовательным учреждением: этап интеграции студентов в университетскую образовательную среду, этап использования студентами возможностей образовательной среды и этап активного обогащения студентами университетской образовательной среды. Выявлено содержание соответствующих уровней приобретения студентами ценностно-ориентированных компетенций (граничный, базовый, продвинутый) и описаны основные средства развития этих типов компетенций на разных уровнях взаимодействия студентов с университетской образовательной средой.*

Ключевые слова: *высшее образовательное учреждение, ценностно-ориентированные компетенции, ценностно-ориентированная модификация образовательной среды, этапы взаимодействия студентов с образовательной средой, средства развития ценностно-ориентированных компетенций.*

KIRISH

O'zbekiston ta'limni rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan umumiy gumanitar tadqiqotlar va xususan, pedagogik tadqiqotlarning hozirgi bosqichi uchun ta'lim muassasasining faoliyatini o'rganishdagi asosiy tushunchalardan biri ta'lim muhiti tushunchasidir. Ta'lim muhiti - bu davlat ta'lim standartida [1] psixologik va pedagogik fanlarda pedagogik tizimlarda shaxsni rivojlantirish omillarini tahlil qilishni birlashtirishga mo'ljallangan atama sifatida belgilangan ijtimoiy-psixologik hodisa.

Hozirgi vaqtda fanda ta'lim muhiti tushunchasi keng ma'noda, lekin asosan ta'lim jihati nuqtai nazaridan talqin qilinadi: masalan, ijtimoiy va fazoviy-sub'ekt muhitida mavjud bo'lgan rivojlanish imkoniyatlarini o'z ichiga olgan oldindan belgilangan modelga muvofiq shaxsni shakllantirish uchun ta'sirlar va shartlar tizimi sifatida [2] yoki ta'lim makoni (ijtimoiy pedagogikaga muvofiq) sifatida [3] yoki madaniy-ma'rifiy muhit sifatida talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi [4], hatto ta'lim muassasasining korporativ madaniyati sifatida ham [5]. Uzluksiz ta'lim jarayonini ta'lim muhitida shaxsiy rivojlanish jarayoni sifatida o'rganish [6] qiziqarlidir, bunda ta'lim muhitidagi shaxsiy faoliyat darajasiga qarab, talaba va ta'lim muhiti o'rtasidagi rivojlanish o'zaro ta'siri sikli quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

- a) yangi ta'lim muhitiga moslashish;
- b) muhitda mustaqil fanga asoslangan faoliyat;
- c) ta'lim muhiti bilan muloqot va shaxsiy mulohaza;
- d) muhitdagi ijodiy o'zgarishlar. Bizning fikrimizcha, ta'lim muhitining o'z fanlariga ta'sirini har qanday asoslash, ayniqsa universitet darajasida, ularning qiymat-semantik o'zaro ta'siri prizmasidan ko'rib chiqilishi kerak, chunki 21-asrda talabalar ta'limining yakuniy natijasi aniqki, tor professional kompetensiyalar emas, balki universal kompetensiyalarning butun spektrini o'z ichiga olgan asosiy kompetensiyalardir.

Bu tendentsiya O'zbekiston mehnat bozorining ko'plab tadqiqotlari [7; 8; 9] bilan hujjatlashtirilgan va mintaqaviy ish beruvchilarning ehtiyojlari bo'yicha o'z tadqiqotlarimiz [10] bilan tasdiqlangan. Bundan tashqari, ta'lim muhitini

qadriyatlar va ma'nolar bilan to'ldirish vazifasi odatda gumanitar fanlar yoki klassik universitetlarda ko'proq yoki kamroq muvaffaqiyatli bajarilsada, texnik muhandislik universitetlari, ayniqsa noyob ta'lim muhitiga ega bo'lgan mintaqaviy universitetlar misolida, talabalarda qadriyatlar va ma'nolarni rivojlantirish bir qator qiyinchiliklarga duch keladi, biz avvalroq ta'riflaganimizdek [11].

Shuningdek, zamonaviy jamiyatida oliy muhandislik ta'limining ahamiyatini pasaytirib, texnik mutaxassisliklarni o'zlashtirishning moddiy afzalliklarini birinchi o'ringa qo'yish umumiy tendentsiyasini ta'kidlash kerak, bu esa oxir-oqibat oliy texnik ta'lim va muhandislik kasbining qiymatini inkor etadi.

Tadqiqotimizda biz texnik universitetning ta'lim muhitini uning ta'lim komponentida qadriyatlarga asoslangan modifikatsiya qilish zarurligini asoslaymiz (shu bilan bu masalaning yechimi tomonidan yetarlicha silkinib ketayotgan akademik komponentga global aralashuvni anglatmasligi kerakligini ta'kidlaymiz).

METODOLOGIYA

Ta'lim muhitini qadriyatlarga asoslangan modifikatsiya qilish talabalarning qadriyatlarga asoslangan kompetensiyalarini boshqa turdagi - ham universal, ham professional - kompetensiyalarni shakllantirish uchun o'ziga xos "asos" sifatida rivojlantirishga asoslangan, chunki insonning hayot yo'lining yakuniy qiymatga asoslangan natijasi va uni yaratish vositalari haqida xabardorlik va tushunchasiz zamonaviy sharoitlarda professional bo'lish mumkin emas.

Biz oliy ta'lim jarayoniga ularning mazmunini aks ettiruvchi qiymatga asoslangan kompetensiyalarning to'rt komponentli tuzilishini joriy etishni taklif qilamiz.

Bular:

- 1) o'z qadriyatlari va maqsadlarini bilish va qabul qilish;
- 2) o'z shaxsiy ma'nolarini bilish - maqsadlarga erishish usullari barqaror xulq-atvor xususiyatlari sifatida - va ularni qabul qilish;
- 3) o'z ijobiy dunyoqarashini bilish va qabul qilish;
- 4) yuqorida aytib o'tilgan uchta komponentni hayotda va professional voqelikda amalga oshirish uchun ijodiy faoliyat.

Talabalar oliy ta'lim muhiti imkoniyatlaridan foydalanish bosqichida kompetensiyalarini rivojlantirishning asosiy darajasiga erishiladi, ya'ni talaba

o'zining dunyoqarashi va motivatsiyasini belgilaydigan qadriyatlar to'plami, ongli qadriyatlar va belgilangan maqsadlarga erishish yo'li sifatida shaxsiy ma'nolarni boshqarish uchun ko'nikma va qobiliyatlar to'plami haqida tizimli bilimga ega bo'ladi va o'zlashtirilayotgan kasbning qadriyat-semantik kontekstiga asoslanib, o'z qobiliyatlari va ichki resurslarini rivojlantirishda bevosita ishtirokchiga aylanadi.

NATIJALAR

Oliy ta'lim muhitida talabalarning faol rivojlanish bosqichiga kelsak, bu haqiqiy professional qadriyatlar haqidagi barqaror bilim tizimini shakllantirish bilan tavsiflangan kompetentsiyalarining rivojlanish darajasining oshishi bilan bog'liq (muhandislik kasblarida bular asosan inson hayotining o'zi, atrof-muhit tamoyillarining qiymati, ijodkorlik qiymati, faol hayot pozitsiyasining qiymati va uzluksiz o'z-o'zini o'rganishga tayyorlikdir).

Shuningdek, universitet ta'lim muhitiga singishning bu darajasi kompetentsiyalarining oshgan darajasining namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi, masalan, hayot va professional voqealarning noaniqligi va noaniqligiga moslashish ko'nikmalari va hayot va professional qiyinchiliklarni aks ettiruvchi, moslashuvchan maqsadlarni belgilash uchun rivojlangan qobiliyat orqali yengib o'tish qobiliyati. Shuningdek, talabalarning turli darajalarida ta'lim muhitida kompetentsiyalarini rivojlantirishning asosiy vositalari masalasini hal qilish zarur.

Ularning ta'lim jarayonida mavjudligi ta'lim muhitini qadriyat-semantik kompetentsiyalarni rivojlantirishga moslashtirishni anglatadi. Talabalar oliy ta'lim muhitiga singib ketish bosqichida, qiymat-semantik kompetentsiyalarni rivojlantirishning chegaraviy darajasiga erishish uchun bunday vositalarga umumiy fanlar bo'yicha maxsus modullar, ta'lim jarayonida korxonalarda kirish amaliy mashg'ulotlari (shuningdek, universitetning hamkor korxonalariga ekskursiyalar) kirishi mumkin; va ta'lim jarayonida ta'lim psixologi ishtirokidagi ustozlik soatlari, qiymat-semantik kompetensiyalar yoki ularning elementlarining rivojlanish darajasini kirish, oraliq va chiqish baholashlari (anketalar yoki test shaklida) kiradi.

MUHOKAMALAR

Talabaning oliy ta'lim muhitini rivojlantirish jarayonida kompetensiyalarini rivojlantirishning asosiy darajasiga erishish uchun professional fanlar bo'yicha

ixtisoslashtirilgan qiymatga asoslangan modullar, ishlab chiqarish amaliyotlari, tadqiqot faoliyati va talabalarining ilmiy va amaliy tadbirlarda (konferensiyalar, tanlovlar, grantlar) ishtiroki kabi ta'lim vositalaridan foydalanish mumkin. Ta'lim jarayonida ushbu vositalar professor-o'qituvchilar tarkibi va universitetning ijtimoiy hamkor tashkilotlari tomonidan o'tkaziladigan tematik forumlar, tadbirlar, treninglar va mahorat darslarini, shuningdek, talabalarni turli sohalarda (ijodkorlik, ijtimoiy dizayn, talabalar guruhlari, sport va sog'lom turmush tarzi) ko'ngillilik va klub faoliyati kabi darsdan tashqari mashg'ulotlarga jalb qilishni o'z ichiga olishi mumkin.

XULOSA

Albatta, biz talabaning oliy ta'lim muhiti bilan o'zaro ta'siri bosqichlarining ketma-ketligini talabaning universitetda ta'lim olishining vaqt bosqichlari ketma-ketligi bilan tenglashtirmayapmiz. Shaxsiy farqlar, motivatsion farqlar, ma'lum bir universitetning ta'lim muhitining yuqorida aytib o'tilgan qiymatga asoslangan kompetentsiyalarni rivojlantirish vositalarini taqdim etish imkoniyatlari va boshqa ob'ektiv va sub'ektiv holatlarga qarab, yakuniy natija farq qilishi mumkin.

Biroq, biz universitetga kirgan va o'qishni boshlagan har bir talaba u yoki bu tarzda uning ta'lim muhitiga sho'ng'iydi, ya'ni universitetda professional sotsializatsiya natijasida qiymatga asoslangan kompetentsiyalarning chegaraviy darajasini egallaydi, deb hisoblaymiz. Har qanday universitetda birinchi kursdan boshlab ta'lim muhitini rivojlantirishda ishtirok etadigan talabalar, shuningdek, professional oliy ta'limning qadriyatlarga asoslangan kontseptual doirasiga asta-sekin jalb qilinadigan talabalar, shuningdek, turli tasodifiy sabablarga ko'ra universitetning ta'lim muhitiga oddiygina sho'ng'ish bosqichida "to'xtaydigan" talabalar bor. Xulosa qilib aytganda, ta'lim va tarbiya jarayonining bunday dizayni bizga har qanday ta'lim metodisti va amaliyotchisi duch keladigan qadriyatlar va ma'nolarni "singdirish" axloqiy dilemmasini yengib o'tish va shu bilan birga oliy ta'limning qadriyatlarga asoslangan kontseptual doirasini shakllantirishda juda aniq natijalarga erishish imkonini berishini ta'kidlaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-sonli Farmoni.
2. "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-sonli Qarori.
3. Xalq ta'limi tizimi xodimlarining odob-axloq qoidalari (Etika kodeksi) (Xalq ta'limi vazirligining 2019 yil 31 oktyabrdagi 349-son buyrug'i.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yohud axloq. www.ziyouz.com kutubxonasi.
5. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A., Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. T., Iste'dod, 2010. -141 b.
6. Najmidinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'ri. Falsafa fan. nom. diss. – T.: 2006.
7. Muxsueva A.Sh. Oilada milliy tarbiya jarayonining metodik asoslari. Pedagogika fan. nom. diss. – T.: 2005.
8. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat/–T.: "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi" nashriyoti. 2006.
9. Yeldasheva G., Karimova G. "Pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati" o'quv-uslubiy majmua. 2020 yil.
10. "Xalqaro moliya va hisob" ilmiy elektron jurnali. № 3, iyun, 2018 yil
11. Korporativ biznes-jarayonlarni samarali boshqarishda axborot texnologiya va tizimlaridan foydalanish. "Xalqaro moliya va hisob" ilmiy elektron jurnali. №3, iyun, 2017 yil.